

XORIY PSIXOLOG OLIMLARI TOMONIDAN LIDERLIKNING SHAKLLANISHI MASALALARINING TADQIQ ETILISHI

Boyqulova Mohinur Ravshan qizi

O'zbekiston Milliy universitetining Jizzax filiali

Odilova Go'zal Odil qizi

O'zbekiston Milliy universitetining Jizzax filiali talabasi

mohinurravshanovna96@gmail.com

Annotatsiya: Ushbu maqola hozirgi kunda dolzarb bo'lib keladigan rahbarlik, liderlik sifatlarini xorij olimlari tomonidan o'rganilishini yoritib berishga qaratilgan. Shuningdek, muvaffaqiyatli liderning o'ziga xos xususiyatlarini hamda ularning majburiyatlarini tahlil qiladi.

Kalit so'zlar: rahbar, lider, yetakchi, optimistik ruh, liderlik psixologiyasi.

Liderlikning kelib chiqishiga shakllanishiga nazar soladigan bo'lsak, yetakchilikdek murakkab va muhim ijtimoiy noyob hodisani o'rganish hamda tahlil etishning ibtidosi uzoq tarixga borib taqaladi. Qadimgi zamon tarixchilari Gerodot, Pulutarx, Kanfutsiy, N.Makiavelli va boshqalar o'z davri yetakchilari sifatidagi ilmiy merosi diqqatga sazovordir. Ularning fikricha, yetakchi-butun jamiyatni jipslashtiruvchi, ijtimoiy tartiblarni saqlab qolish va mustahkamlash uchun har qanday vositalarni qo'llovchi hukmdordir. Makiavelli tomonidan ishlab chiqilgan ayyorlik va kuchni mohirona birlashtirishni taqozo etuvchi g'arbona mentalitet aks etgan amaliy maslahatlar Kromvel, Napaleon va boshqa ko'plab yevropalik siyosatchilar tomonidan yuqori baholangan.

XIX asrga kelib shaxs irodasini jamiyat taraqqiyotining belgilovchi kuchi, deb hisoblovchi bir qancha nazariyalarpaydo bo'lgan. Yetakchilik to'g'risidagi bu nazariya vakillari Tomas Karleyl(1795-1881) va Ralf Uoldo Emersonlar(1803-1882) fikricha, odamlarning ko'pchiligi barcha munosabatlarda yetakchilarning yo'naltiruvchi ta'sirisiz normal hayot kechira olmaydilar. Insoniyatning maqsadi- deb yozadi Fridrix Nitsshe - uning oliy vakillarida mujassam bo'ladi... Insoniyat buyuk odamlarni yaratish uchun tinimsiz mehnat qilishi zarur-uning vazifasi faqat shunda va boshqa hech narsada emas.

Liderlar, yetakchilar to'g'risidagi zamonaviy nazariyalarga Gabriyel Tard (1843-1904) ijodi sezilarli darajada ta'sir ko'rsatgan. U ijtimoiylashuv to'g'risidagi nazariya asoschilaridan biri bo'lib, hayotning asosiy qonunlaridan biri-yetakchilarga ular izdoshlarining taqlid qilishidir degan g'oyani asoslashga harakat qiladi. Jamiyat taraqqiyotining asosiy manbalaridan biri Tardning fikricha, tashabbuskor va noyob shaxslar tomonidan qilingan yangiliklar, kashfiyotlardir.

Mark Tvenning tariflashicha lider atrofdagilarga ta'sir o'tkazish qobiliyatiga ega bo'lishi kerak. Unda boshqalarni o'z ortidan ergashtirish, to'g'ri yo'lga yetaklash, safdoshlariga o'z iste'dodini topishda va rivojlantirishda ko'maklashish, yordamini ayamaslik kabi xususiyatlar jam bo'ladi. Hozir kundan kunga rivoj topib kelayotgan davrda liderlarga bo'lgan talabning kuchayganligini tan olmasdan ilojimiz yo'q. Liderlik psixologiyasining zamonaviy va ko'p uchraydigan muammolari safiga

muloqotga kirisha olmaslik, javobgarlik va mas'uliyat hissining yetishmasligi, kelishuv va murosa qila olmaslik, reja qilingan ishda qoniqarli natijaga erisha olmaslik, rag'batlantirish va jazolashning me'yorlari kabilarini misol tariqasida keltirish mumkin. Demokratik va liberal tamoyillardan unumli hamda to'g'ri foydalana bilish ham liderlikning ko'p uchraydigan muammolaridan hisoblanadi. Lider ko'p hollarda liberal tamoyil asosida ish ko'radi, ya'ni barcha rejalari-yu, maqsadlaridan safdoshlarini xabardor qiladi, ular bilan maslahatlashadi, ularning barchasiga birdek ishonadi va hech biridan shubhalanmaydi. Bu guruh a'zolarining liderga bo'lgan hurmatini oshiradi. Lekin shunday vaziyatlar bo'ladi-ki, lider o'z guruhi uchun o'zi qaror qilishi, hech kimga tayanmasligi talab qilinadi. Demokratik tamoyilda ish olib boradigan lider esa aksincha, faqat o'ziga tayanadi, hech kimga ishonmaydi va maslahatlashmaydi. Qarorlar lider tomonidan o'rnatiladi va hammadan ularga bo'ysunish talab qilinadi. Bu guruh a'zolarining o'ziga bo'lgan ishonchi pasayishiga olib keladi. Lekin ba'zida boshqalarning fikrini ham tinglay bilish, ular bilan fikr almashish foyda beradi. Bundan kelib chiqadi-ki, lider demokratik va liberal tamoyillarning har ikkalasidan o'z vaqtida oqilona foydalana bilishi darkor.

Liderlik tabiatini tushintirishga bo'lgan intilishlar ko'pgina nazariyalarni paydo qildi. Ulardan eng qadimiyo'g'i va ahamiyatini hozirga qadar yo'qotmagani xislatlar nazariyasidir. Ushbu nazariyaning asoschilaridan biri E. Bogardus fikricha, a'lo darajali intellektual iste'dodlar shaxsga ertami-kechmi liderlikka olib keluvchi ko'zga ko'ringan mavqeni beradi.

Liderlik hodisasi to'g'risida gap ketar ekan, liderlik nazariyalari xaqida ham qisqacha to'xtalib o'tish o'rinlidir. Hozirgi kunga qadar liderlik to'g'risida asosan uchta nazariya mavjud:

- Xarizmatik nazariya;
- vaziyatga bog'liqlik nazariyasi;
- sintetik nazariya.

1. Xarizmatik nazariya

Birinchisi "liderlik sifatleri nazariyasi"dir yoki xarizmatik nazariya. Uning mohiyati shuki, hamma ham lider bula olmaydi, ayrim shaxslarda shunday sifatlar yig'indisi tug'ma mavjud bo'lib, ular uning guruhda lider bo'lishini ta'minlaydi. Masalan, 1940 yilda amerikalik K. Berd 79 sifatdan iborat bo'lgan liderlik qirralari ro'yxatini tuzdi. Bu ro'yxatda jumladan tashabbuskorlik muloqotga kirisha olish, yumor hissi, o'ziga ishonch, tez va aniq qarorlar qabul kila olish, tashkilotchilik kabi sifatlar bor edi. Lekin bu nazariyaning xatoligi shunda ediki, birinchidan, u yuqoridagi sifatlar qanday qilib namoyon bo'ladi-yu, qanday shakllanishini tushuntirib bera olmadi, ikkinchidan, so'roqlar mobaynida birorta sifat ham mutlaq ko'p marta qayd etilmadi.

Vaziyatga bog'liqlik nazariyasi

Ikkinchi nazariya liderlikning vaziyatga bog'liqligi nazariyasidir. Bu erdagi asosiy g'oya — lider vaziyatning mahsuli degan g'oyadir. Har bir odamda liderlik sifatleri bor, lekin ayrim vaziyatlar ayrim shaxslarning o'zlarini ko'rsatishlari, lider bo'lishlari uchun qulay hisoblanadi.

Sintetik nazariya

Yuqoridagi ikki nazariyani tanqid qilish natijasida paydo bo'lgan uchinchi nazariya liderlikning sintetik nazariyasidir. Bu nazariya liderni guruhiiy munosabatlarning bevosita mahsuli deb qaraydi, liderning ruyobga chiqishida guruhning birlamchi rolini ilgari suradi.

Psixolog A.N. Leontevning faoliyat kontsepsiyasiga tayangan holda, liderlikni faoliyat mahsuli, guruhning ushbu faoliyatga munosabati va guruhda qabul qilingan normalar va ijtimoiy kutishlarga kim ko'proq javob berishiga qarab liderni aniqlash mumkin. Ijtimoiy kutishlar nazariyasi hozirda ko'pchilik tomonidan ma'qul yondashishlardan biri deb qabul qilinmoqda.

R.Stogdill yozishicha, liderlik qandaydir ijtimoiy vaziyatlarda kishilar o'rtasida mavjud bo'ladigan aloqadir, bir vaziyatda yetakchi bo'lgan kishilar boshqa vaziyatlarda ham albatta shunday bo'la olmaydi.

Siyosiy yetakchilik tabiatini, uning subyektiv mehanizmlarini tushintirish va uni bir xilda izohlash murakkab. Bu jareayonni o'rganishda psixoanalitika nazariyasi ancha yutuqlarga erishgan. Ushbu nazariya asoschisi Z.Freyddir. Bu nazariyaga ko'ra siyosiy yetakchilik negizida sensual harakterdagi, ya'ni sezgi, hissiyotlarga asoslangan mayllar yotadi. Sublimatsiya, ya'ni boshqa holatga o'tish jarayonida u ijodiy faoliyatga, jumladan siyosiy yetakchilikka ham intilish sifatida namoyon bo'ladi. Ko'pgina kishilarda rahbarlik lavozimlarini egallash subyektiv kompensatorlik vazifasini bajaradi. Turli kamchiliklarga yo'l qo'ymaslik, nomukammallik, qadsizlik hissiyotini yengishga yordam beradi.

Liderlikning xarizmatik turiga M.Veber inqiroz davrida jamiyatni inqilobiy tarzda yangilashning muhim harakatlantiruvchi kuchi sifatida qaraydi. Chunki yetakchilikning bu turi hukmdor-yetakchining qudratiga nisbatan xalqning cheksiz ishonchiga asoslangandir.

Ijtimoiy psixologiyada boshqaruv sohasida batafsil o'rganilgan muammolardan biri — turli boshqaruv uslublaridir. Bu sohada nemis olimlari G.Gibsh va M. Forverg, rus olimlari V.D. Parigin, L.N. Umanskiy, M.Yu. Jukov va boshqalarning ishlari ayniqsa diqqatga sazovordir. Barcha ilmiy tadqiqotlarni umumlashtirgan holda ijtimoiy psixologiyada qabul kilingan uch asosiy boshqarish uslublariga harakteristika berib chiqamiz. Bu uch uslub:

- Avtoritar;
- Demokratik;
- Liberal ish uslublaridir.

Yosh liderlarni aniqlash va rivojlantirishning umumilliy tizimi konsepsiyasi har bir shaxsning o'z istedodini namoyon etishi va qo'llashi, o'z kasbida muvafaffaqiyat qozonishi uchun amalga oshirilayotgan imkoniyatlar hayot yo'llarining yaxshilanishiga ta'sir ko'rsatishini, moddiy o'sish va demokratik institutlar mustahkamligini taminlashni belgilab beradi. Liderlik sifatlari insonga o'zi va o'zgalar oldiga ishonch bilan yangi topshiriq va vazifalarni qo'yish, ularni hal qilishning samarali usullarini belgilash imkonini beradi. O'smirlik yoshi kasbiy va shaxsiy rivojlanishning asosiy bosqichi bo'lib, shaxsning faol rivojlanishiga yordam beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. X.T.Odilqoriyev, D.X.Razzoqov "Siyosatshunoslik" Toshkent 2012

2. Iqtibos manbai: Bogardus E. Leadership.-New York, 1934-P.138
3. Buribaevich, M. K., Mokhinur, B., & Mehribonu, A. (2022). Psychological Aspects Of Leader Traits In Boys And Girls In Different Family Settings. Eurasian Journal of Humanities and Social Sciences, 5, 129-134.
4. Buribaevich, M. K., Mehribonu, A., & Mokhinur, B. (2022). The Influence of Parents on The Leadership of Children in The Family-As A Psychological Factor in Parenting. Eurasian Journal of Humanities and Social Sciences, 5, 122-128.
5. Mahmudov I. Boshqaruv psixologiyasi. -T.: “Akademiya”, 2006.241-b
6. Umida, K., & Qizi, R. A. Z. (2023). TALABA-YOSHLARNI IJTIMOIIY OILAVIIY HAYOTGA TAYYORLASHNING PEDAGOGIK VA PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARI.
7. Karakulova, U. A., Nortoyeva, S. Q. Q., & Yangiboyeva, D. U. B. Q. (2023). OILAVIIY MUHITI VA DEVIANT XULQ ATVOR SHAKLLANISHI. Academic research in educational sciences, 4(TMA Conference), 796-800.

O‘QUVCHILARDA AXBOROT BILAN ISHLASH KOMPETENLIGINI RIVOJLANTIRISHNING METOD VA USULLARI

Karshiyev Abror Amrullayevich

O‘zbekiston Milliy universitetining Jizzax filiali

abrorkarshiev@jbnuu.uz

Annotatsiya: Maqolada o‘quvchilarning axborot kompetentligini rivojlantirishning metodik jihatlari o‘rganilib, ishchi ta’rif qabul qilingan. Axborot kompetentligini rivojlantirish jarayonini mustaqil hayotiy faoliyat davomida axborotlar bilan ishlash kabi yondashuv asosida tashkil etish bo‘yicha metodik tavsiyalar ishlab chiqilgan.

Kalit so‘zlar: kompetentsiya, kompetentlik, axborot kompetentlik, axborot – kommunikatsiya texnologiyalari, maktab.

Bugungi kunda intellektual salohiyatga ega, ilm-fanning zamonaviy yutuqlari asosida mustaqil fikr va mushohada yurita oladigan, mustaqil ravishda zaruriy axborotlarni izlab topadigan va ulardan tahlil asosida zaruriylapini ajpatib oladigan, bapcha bilan muloqotga kipisha oladigan, ta’lim muassasasidan olgan bilimlapini shaxsiy va ta’limiy ehtiyojlapida qo‘llay oladigan yoshlapni tapbiyalash masalalapiga katta e’tibop qapatilgan. Buning uchun esa o‘quvchilapni boshlang‘ich sinflardan boshlab unga tayyoplab bopish kepak. Ya’ni, umumta’lim fanlari bo‘yicha chuqur bilim berish, xorijiy tillarni puxta o‘rgatish va axborot-kommunikasiya texnologiyalari bo‘yicha kerakli malakalarni shakllantirib borish lozim. Ma’lumki, biz hozirgi kunda axborotlar olamida yashayapmiz. O‘qishda ham, ishda ham, kundalik faoliyatda ham kompyuter texnikasi vositalariga duch kelamiz va bularsiz bugungi kunimizni tasavvur ham qila olmaymiz. Shunday ekan maktab o‘quvchilarga informatika va axborot texnologiyalari fanidan chuqur bilim berish, kompyuter va uning boshqa texnik vositalaridan to‘g‘ri va oqilona foydalanishga o‘rgatish kerak. O‘quvchilar esa zaruriy